

Лидия Стефова (София, България)

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ВЪЗВРАТНОТО ПРИТЕЖАТЕЛНО МЕСТОИМЕННИЕ
СВОН/СВОЙ В БЪЛГАРСКИ

(По материал от Бдинския сборник от 1360 г.)

Известно е, че формите на възвратното притежателно местоимение *свой*, *своя*, *свое*, *свои* (стб. *свон*, *своа*, *свое*, *свои*, мн. ч. *свон*, *своа*, *своа*) изпълняват служба на съгласувани определения в изречението и се употребяват, „когато притежателят се явява едновременно и като подлог в изречението“ (Л. Андрейчин)¹, „когато определяният от тях обект принадлежи на глаголното лице“ (Ст. Стоянов)². В 1. и 2. л. ед. и мн.ч. вместо форми от *свой* могат да се употребят и обикновените притежателни местоимения, например:

Аз обичам своите (моите) родители.
Ти обичаш своите (твоите) родители.
Ние обичаме своите (нашите) родители.
Вие обичате своите (вашите) родители.

Употребата на *свой* е задължителна в 3 л. ед. и мн.ч.; там заместването на формите от възвратното притежателно местоимение *свой* с форми от обикновените притежателни местоимения води до промяна на смисъла, например:

Той знае своите задължения.
Той знае неговите задължения.
Те знаят своите задължения.
Те знаят техните задължения.

Материалът за употребата на това местоимение в старобългарските паметници, в българските народни говори и в новата българска литература е събран, систематизиран и обяснен от К. Мирчев в неговата студия „Употреба на възвратното притежателно местоимение *свой* в старо-и новобългарския език“³. В нея акцентът е поставен върху конкуренцията между възвратното притежателно местоимение *свон* и обикновените притежателни

¹ Андрейчин, Л. Основна българска граматика. 2 изд. С., 1978, с. 296.

² Стоянов, С. Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология. С., 1964, с. 283.

³ Мирчев, К. Употреба на възвратното притежателно местоимение *свой* в старо-и новобългарския език. – Год. СУ, Ист.-филол. фак., 42, 1945/1946, 1946, 59 с. с резюме на френски език.

местоимения за 1. и 2. л. ед. и мн.ч. мон, твою, нашъ, вашъ. Изводът на К. Мирчев е, че свон/свой клони към заместване от обикновените притежателни местоимения.

В друга своя работа – статията „За една старобългарска синтактична особеност при изразяване на притежанието“, К. Мирчев разглежда употреби на притежателни прилагателни на мястото на родителен притежателен падеж. За свон е отбелязано: „Докато употребата на родителна форма е задължителна в съчетанието видъ женъ брата своего, при замяна на пълната форма с кратка съчетанието може да се трансформира във видъ братовж си женъ.“⁴

Моето проучване има друга цел – да разшири общоприетото в граматиките положение, че свон/свой се употребява, когато изразява притежание на подлога в изречението. Сам К. Мирчев пише: „... в нито едно от многобройните ръководства по старобългарски не намираме по-точни данни за синтактичната употреба на местоимение свон.“⁵ Оказва се, че при определени условия свон може да изрази притежание и на други части на изречението. Изследването ми е на базата на материала от един среднобългарски паметник – Бдинския сборник от 1360 г.⁶ Без да мисля, че в сборника са застъпени всички възможни употреби, все пак смятам, че поради разнообразието на случаите той дава добра представа за синтактичните условия, при които функционира това местоимение.

В Бдинския сборник – среднобългарски паметник от времето на цар Иван Срацимир с рашки правопис⁷, естествено се откриват употреби на свон, характерни за българските паметници от по-стария период. В 1. и 2. лице формите от свон са синоними на обикновените притежателни местоимения и изразяват притежание на глаголното лице (глаголния субект, подлога). Случаите са многобройни, особено в единствено число, и затова тук се привеждат за системност по един-два примера:

– в значение на 1. л. ед. ч. 'мой': еже аще тѣла моего не прѣдамъ за хѣ въ мекю. н дщю свою за нь положю н не црткю съ нмъ въ вѣкы (60.10); оумларди се на мнѣ гхѣ н остави ме се лѣто, да плачю се грѣхъ свой (228.16);

⁴ Мирчев, К. За една старобългарска синтактична особеност при изразяване на притежанието. – Български език, 19, 1969, № 3, 215–219; вж. с. 216 – бел. под линия; там следват още примери.

⁵ Мирчев, К. Употреба..., с. 7.

⁶ Бдинският сборник е издаден факсимилно: Bdinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms 408 A. D. 1360. Facsimile Edition with a Presentation by Ivan Dujčev. Variorum reprints. London, 1972 и критически: Bdinski Zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women Saints. Edited and annotated by J. L. Scharpé and F. Vyncke. With an Introduction by E. Voordeckers. Bruges, 1973. Тук текстът се цитира по факсимилното издание на Ив. Дуйчев. Изследването не включва отношението към гръцките извори; вниманието е насочено към засвидетелствования в Бдинския сборник текст с поглед към съответната синтактична конструкция в съвременния български език. Използвам моите авторски речникови статии свон и себе ... в колективния труд Речник-индекс на Бдинския сборник (XIV в.). Авторски колектив: Б. Христов, В. Василев, В. Мичева, И. Караниколова, Л. Стефова, Цв. Янакиева (под печат).

⁷ Подробно за рашката редакция вж. у Добрев, И. Рашката писменост и българският правопис през Средновековието. – В: Кирилло-Методиевски студии. Кн. 8. С., 1991, 216–252; за Бдинския сборник – 247–248.

– в значение на 2. л. ед.ч. 'твой': послоушан мене чедо мое, ѿца своего (145 обр. 10–11); аще постнши ... плать свою неказнши алканнѣ (154.17); испветн, гн, водоу ѿ вышннѣ своѣ (64.11);

– в значение на 1. л. мн.ч. 'наш': слышахумь ѿ кнезь своѣ, якоже сатана ѿконн ѿ нвсь съ горн спаде (96 обр. 2);

– в значение на 2. л. мн.ч. 'ваш': не быти въскрсенню, аще ѹстн не прѣвощдете. н плать свою не съблюдете (44.14); молнте ба ѿ рабѣ своен (204.17);

– в значение на 1. л. дв.ч. 'наш, на нас двамата': тѣню ты послоушан мене. н гредн да ндевъ на мѣсто своен (12 обр. 9).

В 3. лице картината е по-пѣстра и по-интересна от гледна точка на това, притежание на коя част на изречението изразява свон.

Често се срещат обикновените случаи, в които свон изразява притежание на подлога. Примери:

– в значение на 3. л. ед.ч. 'свой (на един притежател)': н кловочкъ велнкъ зѣвоу възложн на главоу свою да би покрнль лице своен (6 обр. 2,3); сын же втоорн дѣраамъ нзнде на бранѣ самого дѣвола, повѣднти него. н възвратнти дѣщере брата своенѣ (7.6); кто ... не тльуетъ въ прѣш своен. помннае грѣхы своен (18.9,10); н аще кто ѿ трѣда своего свѣщюу. нан масло прннесеть, въ нме мое къ твоен славъ. прстн ѿ всакое скръбн (102 обр. 18); съзва црь болгарн своен (204 обр. 7);

– в значение на 3. л. мн.ч. 'свой (на много притежатели)': ѡни же ... ведоше ме въ корабѣ своен (173 обр. 7); всн мннѣ конць прнеше. н дѣх оубо своен прѣдаше въ роуцѣ бжнн (114.17); н мнози сновнтн мочже. прощахоу ю снѣомъ своенмъ. за добротю юе (116.13); н волеши нецѣлѣвахоу ѿ волѣзнн своенхъ (106.8); блаженн оудрѣжавше плать свою (41.1); блаженн хранещен крѣщеннѣ своего ѹстотою (41.12).

Наред с такива обикновени случаи се срещат и други, по-интересни, които трябва да бъдат открити:

снковоу ли память нмашн ѿ антнгонѣ. нже ... женю свою сътвори сестрю севѣ (195.17). Формата от свон изразява притежание на подлога на подчиненото определително изречение нже, който служи за връзка между главното и подчиненото изречение; подчиненото изречение пояснява притежател – съществително име в косвен падеж в главното изречение.

нже въ .н. лѣтъ ѹрннѣства своего, не въкоуен хлѣва, ннѣ же меса настѣ. да спсеть дѣшв погывшою (9.11). Формата от свон изразява притежание на подлога, изразен чрез подчинено подложно изречение, въведено от нже. Срв. и: сѣдѣвын въ ѹрннѣствѣ своенмъ .н. лѣ, на едннѣн рогозннѣ, каако прнлежно на таковѣмъ ѿдрѣ, сѣдѣше (10.16). Тук ролята на подчинено подложно изречение се изпълнява от причастна конструкция; миналото деятелно причастие сѣдѣвын би могло да се замести с *нже сѣдѣ и така функционално да се изравни с предходното изречение.

и еще молю те гн...да прощенн въдѣ ѿ того дне всн ѿ грѣхѣ своенхъ (104.3–4). Формата от свон изразява притежание на имплицитния субект на подчинено допълнително изречение.

вѣрѣте се жена нмоуши велнкоу прѣмощдрость въ езыцѣ своенмъ (131.4). Формата от свон се намира в причастна конструкция – определение към подлога и изразява притежание на този подлог.

В причастни конструкции – определения към подлога, но с отсянка на обстоятелственост в значението си – се намира свон в друго изречение: мнози

же продающе нмѣннѣ ѿць своѣ. приношадоху хоще исплѣннѣ желаннѣ свое съ нею злато много (107 обр. 1–2).

и положивши главоу свою на ногуу негоу. вьсоу ноць глаше (13.8.); и вьльзши вь хнжницю свою. молаше се боу ѿдатн прѣгрѣшеннѣ ене (22 обр. 2). Двете изречения са еднотипни. Свон изразява притежание на имплицитния субект на причастните конструкции и на целите изречения. По-естествено е да се приеме, че положивши, вьльзши са форми за женски род именителен падеж, отколкото че са форми за женски род дателен падеж в конструкцията *dativus absolutus* при един и същ субект (отклонения от класическата употреба, при която е задължително субектът на конструкцията *dativus absolutus* да е различен от субекта на изречението, има рядко в старобългарски³; по-честите са в среднобългарските паметници⁴ и в частност в Бдинския сборник).

оуслышавши се епраѣа ѿ мѣре своее. начетъ скръвѣти и плакати (202 обр. 13). Случаят е подобен на горните, но тук подлогът е експлицитен – епраѣа, което позволява да се приеме категорично, че оуслышавши е форма за именителен падеж; формата от свон изразява притежание на този експлицитен подлог.

Общото в примерите дотук е, че формите от свон изразяват притежание на подлога на изречението – главно или подчинено, както и на причастни конструкции, чийто субект съвпада с подлога на изречението.

Тук трябва да бъдат приведени два много характерни примера, от които проличава, че когато се касае за притежание на подлога на изречението, се употребява свон, а когато се изразява притежание на друга част на изречението, се употребява анафорично местоимение: Голоувица же простъръ крилъ свон на кртѣ. и свѣтъ нсхождаше по крила оома не и просвѣщаше мѣстоу тоу (101.5); итrophe же прѣеть дѣла ее. и житнѣ мѣре своее (38 обр. 18).

Сказуемото в изречението може да бъде не само в деятелен, но и в страдателен залог, например: и еше молю те гн ... да прощенн бѣдѣ ѿ того дне вен ѿ грѣхъ своихъ (104.3–4); вь врѣме позна вывши. и сказана оца своеемъ (114.12); ивѣрѣте се жена нмоуши великоу прѣмощуудрость вь езыцѣ своемъ (131.4.). То може да бъде и в повелително наклонение, например: затвори те се къжо васъ вь кнелн своен вь сню ноць (109 обр. 10); оутверди те вь вь стра свон (212 обр. 2); да оутверднть ю вь вь стра свон (213.1).

С форми от свон се изразява притежание и на сказуемното определение първо, което също стои в именителен падеж: и разоумѣн ѣко тын не вь истинноу. пославъ еднороднаго сна своего іса (129.2–3). Естествено, в такива случаи и в новобългарски стои *свой*.

В някои случаи е възможно с форми от свон да се изрази притежание на обект в дателен падеж:

азъ есмь нже канноу сътворихъ оувитн авела врата своего (151 обр. 7). Тук са налице последователно подчинени изречения: главното е азъ есмь, то се пояснява от подчинено сказуемноопределително нже канноу сътворихъ, което от своя страна въвежда допълнителна инфинитивна конструкция оувитн авела врата своего. Дателното допълнение канноу е логически субект на инфини-

³ Вж. Илчев, П. За спецификата на старобългарския *dativus absolutus*. – Български език, 13, 1963, № 3, 211–233, по-специално с. 232.

⁴ Вж. Мичев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1958, с. 221.

тивната конструкция; това позволява притежаваният от него обект да бъде определен от форма на свон.

Здѣ же сице написахомъ ... на хвалоу и славоу вѣоу, подающемоу бѣгѣти своєю вѣмъ намъ полезнаа (15 обр. 8); и дзѣ ѣмъ прѣа раба ѣсѣмъ. спсѣшомоу ме хоу и распѣшмъ се. и погрѣвен омоу и вскрѣшомоу, и прѣвмѣдростѣ своєю сѣтворшомоу вса (92.5). В двете изречения косвените дателни допълнения вѣоу и ѣмъ са логически субекти спрямо причастията с техните пояснения подающемоу бѣгѣти своєю вѣмъ намъ полезнаа и ... прѣвмѣдростѣ своєю сѣтворшомоу вса. Затова притежанието на тези субекти, посочено в причастните конструкции, се определя с форми на свон. Същото смислово съдържание би могло да се изрази и с подчинени определителни изречения, въведени от нже: *нже поддѣтъ бѣгѣти своєю вѣмъ намъ полезнаа и *нже прѣвмѣдростѣ своєю сѣтвори вса. В такива случаи и в новобългарски се употребява *свой*.

Свон изразява и притежание на субекта на конструкциите *dativus absolutus* и *dativus cum infinitivo*:

– вѣоу ѣе прѣнѣшоу въ домъ свон. и не вѣрѣте дѣщере своєю (121 обр. 5, 5–6); ндоушоу же ѣмоу къ домоу своюмоу вѣоу ѣе. нспаде вѣгнь съ нсе. и попалн ѣго (77.8); понти хотещоу епархоу на село свое по морю. и посрѣ ѣмоу плвоущоу. и прѣнде воуриа съ вѣтрѣи и потѣпн коравь. и моужн. лд (161 обр. 13); такоже помолнвши се стаа. и црю тоомоу прѣстоющеу съ лнкоомъ свонмъ. расѣде се коновъ и сѣдровн се на чѣстн многы. и нзѣврже се вѣгнь (69.17). В първото изречение субектът на конструкцията *dativus absolutus* съвпада с подлога на изречението. Във второто изречение субектът е изразен два пъти – с местоимение и после със съществително. В четвъртото изречение прави впечатление липсата на дателно окончание при субстантивираното прилагателно от женски род стаа, успоредно с дателните форми за мъжки род по-нататък. В първото и третото изречение между конструкцията *dativus absolutus* и сказуемото на изречението е вмъкнат съюзът и. Това са отклонения от старобългарските норми.

– свон изразява и притежание на субекта на конструкцията *dativus cum infinitivo*: и плакаше се плачем великоу зѣлоу. ѣко всѣ ѣ монастремъ плакатн се. въ свонъ кѣжо грѣсѣхъ (38 обр. 2).

Двете конструкции – *dativus absolutus* и *dativus cum infinitivo* – имат субект и затова е естествено притежанието на този субект да се изрази със свон. В новобългарски конструкциите се предават с подчинени обстоятелствени изречения. Притежанието на техния подлог се определя също от *свой*.

Със свон се изразява притежание и на обект във винителен падеж (при имената на одушевени същества от мъжки род формата е родително-винителна):

вѣлѣзши же епраѣа въ црковь. прѣпаде прѣд ногама га наше гсѣа. молеци да поддѣтъ еи помощъ съ высотн свое (222 обр. 14). След молеци е изпуснато ѣго или н, но се подразбира; липсващото местоимение е едновременно имплицитно допълнение на причастията молеци и имплицитен, логически подлог на подчиненото допълнително изречение, въведено от да, поради което е възможно неговото притежание да се изрази с форма от свон.

и паметоуѣидаго въ мѣтѣвъ своен полеца (по-добре молеца – бел. под линия в изданието на Scharpé, Vyncke и Voordeckers, с. 127.5) свонъ грѣхъ радн прѣстн

(103.7,8). Двете форми от свон изразяват притежание на прякото допълнение паметоучаюаго, определено от причастна конструкция.

В Бдинския сборник намираме свон и в следните забележителни изречения:

вндѣ видѣнне блажены, страшнаа змна велика зѣло. мръзка образомъ. шюмеща крѣпостню. нзышедшаа ѿ мѣста своегоо. и пришедша до кяенне его. и вврѣть голоувнцю погълти ю, и пакы възврати се въ мѣсто свое (5.14,18). Прякото допълнение видѣнне се уточнява от обособеното приложение страшнаа змна с основна дума змна – род.-вин.п. от м.р. змнн 'змеи'. Думата има свои обособени определения, последните три от които с главна част причастие – шюмеща крѣпостню, нзышедшаа ѿ мѣста своегоо, пришедша до кяенне его. Спрямо тези определения змна е главна дума, поясняван субект. Затова е възможно притежанието да се изрази с форма от свон – нзышедшаа ѿ мѣста своегоо. По-нататък в изречението представата за змея като субект се развива и от приложение към допълнението думата се превръща имплицитно в подлог, свързан с причастие в им.п., – вврѣть и лични глаголни форми – погълти, възврати се. При това положение втората употреба на форма от свон в изречението – и пакы възврати се въ мѣсто свое е напълно закономерна.

В своята студия „Исторически произход и употреба на един тип подчинени изречения в български език“¹⁰ К. Попов разглежда изречения от типа мзи слышахомъ і глѣжштѣ, оузырѣша іса ходашта по морю, обрѣте строконцѣ лежаштѣ на одрѣ и техните съвременни наследници. Причастията и причастните конструкции – пояснения на прякото допълнение – изпълняват служба на втори винителен падеж. В новобългарски такива конструкции се развиват в изречения с хибридна структура, които стоят на границата между подчинените сказуемноопределителни, подчинените определителни и подчинените допълнителни изречения. Срв.: *Тя действително може да види едно знаме, че се развява тамо* (Вазов) – подчинено сказуемноопределително изречение към допълнението в главното изречение; *Тя действително може да види едно знаме, което се развяваше тамо* – подчинено определително изречение; *Тя действително може да види, че едно знаме се развява тамо* – подчинено допълнително изречение. От този тип са и причастните конструкции в разгледаното по-горе изречение от Бдинския сборник.

В следващото изречение се съдържат причастни конструкции в служба на втори винителен падеж, които напълно отговарят на описаните от К. Попов с тази разлика, че причастията не са сегашни, а минали: и пакы по двою дѣнню. вндѣ тогожде змна нзыше ша ѿ мѣста своего. и пришедша въ хнзнноу къ нмюу. подложнвша же под нозѣ блаженнаго главоу свою, и расѣдша се (5 обр. 13, 17). Прякото допълнение тогожде змна играе роля на логически субект за причастните конструкции, които го поясняват. Формите от свон в тези конструкции изразяват притежание на същия този пряк обект змна, възприеман като логически подлог.

¹⁰ Попов, К. Исторически произход и употреба на един тип подчинени изречения в български език. – В: Славистични студии. Сборник по случай V международен славистичен конгрес в София. С., 1963, 105–119.; Попов, К. По някои основни въпроси на българския книжовен език. С., 1973, 215–231.

Следното изречение в Бдинския сборник също е интересно: нде *спраѣа* посвѣтитн страстннцю, н *всрѣте ю* растрѣзавшоу ризн свое, н *сѣдещоу* на ннхъ, н *сѣвнрающн* мотнла своа, н *ждоущоу* (221.17, 221 обр. 1). Тук прякото допълнение ю се пояснява от четири причастия, първите три от които имат свои пояснения. Формите на *свон* изразяват собственост именно на винителния обект ю, функциониращ и като логически субект на причастните конструкции. Именителната форма *сѣвнрающн* вместо очакваната винителна *сѣвнрающоу може би е спонтанна проява на това субективизиране. При следващото причастие *ждоущоу* текстът се връща към правилния винителен изказ.

При предаването на всички тези изречения на новобългарски притежаваният от прякото допълнение обект се определя пак от *свой*.

Общото в разгледаните дотук случаи е, че дателната или винителната (родително-винителната) форма в главното изречение се пояснява от подчинени изречения или причастни конструкции, спрямо които тази форма в косвен падеж изпълнява ролята на логически субект. Затова притежаваният от нея обект, който се намира в подчинените изречения или в причастните конструкции, се определя от форма на местоимението *свон*. В историята на българския език тези причастни конструкции се преобразуват в подчинени изречения. Обектът в главното изречение – пряк или косвен – изпълнява роля на подлог в подчиненото изречение. Затова *свой* в подчиненото изречение изразява собственост на обекта в главното. Така употребата на *свон/свой* се оказва във връзка със субективизирането на прякото и непрякото допълнение, с функционирането му като логически подлог на следваща причастна конструкция в по-стария период от развоя на българския език или на следващо подчинено изречение в стария и новия период на езиковата история.

Когато *свон* изразява притежание на друга част на изречението, различна от подлога, без тя да е логически субект на следващо подчинено изречение или на причастна конструкция, *свон* се придружава от форма за дателен притежателен падеж на анафоричното местоимение. По този начин се избягва появилата се неяснота. Съчетанието означава 'негов, неин'. Най-типичните примери са:

владжена же възъмшн члка ... н *нспѣван н*, н *прнведе* него въ *свон* *кмоу* *манастрѣ* (26 обр. 1); *ѡсла* же *павль* *нннфора* въ *дѡѡ* *свон* *кмоу* (50.18); н *всхотѣ* *дѣаволь* *нскоуспнтн* *а*, н *наоустн* *естера* *възлюбнтн* *ю*, н *нскоуспнтн* *ю* н *рдзвратнтн* *ю* *ѡ* *своего* *ен* *кможа* (18.16). В трите изречения *свон* изразява притежание на прякото допълнение.

Грамматически необичайна е следната употреба: н *рѣ* *ен* *кможъ* *свон* (19.16). По логиката на 18.16 тук би трябвало да има още едно *ен* – *н *рѣ* *ен* *свон* *ен* *кможъ*. Но единственото *ен* в изречението изпълнява едновременно две функции – на косвено допълнение на сказуемото *рѣ* и на изразител на притежателя. С този пример се свързва следващият: ... *недоволенѡ* *емоу* *нмѣннне* *свое*, въ *все* *врѣме* *жнзнн* *ег* (154 обр. 6). В двете изреченията *свон* е определение на подлога, но изразява притежание на обекта в дателен падеж.

Дателната форма *кмоу* би могла да се яви на още едно място в Бдинския сборник – в изречението *црѣ* *же* *повелѣ* *прннестн* *на* *свою* *жртвоу* *юньць* *рл*, въ *нме* *црево* (126 обр.9). Тъй като инфинитивът *прннестн* изразява действие на друг вършител, не на *црѣ*, формата от *свон* само логически, не и грама-

тически изразява притежание на *цръ*. Неправилността би могла да се отстрани чрез въвеждане на дателна форма *ямоу* след формата от *свои* – *на *свою* *ямоу* *жртвоу*. Но такава дателна форма липсва. Отсъствието ѝ се компенсира от пояснението въ *нме* *црѣко*.

В съвременния български книжовен език конструкции от *свой* и друго притежателно местоимение не се употребяват. Но в някои по-стари ненормирани текстове те се срещат. Във възрожденския и диалектния архив при Института за български език попаднах на интересни примери¹¹:

Всяко едно от тъл островчета ся установи на една малка демократическа державка, управляема от своити-и трибуни или съдници (Български книжици, 1859, кн. 2, ч. 2, с. 292). Употребата на *свой* в съчетание с кратката дателна форма за женски род *и* напомня за 18.16 в Бдинския сборник. Този възрожденски текст, писан от човек от Източна България – редуцията го издава – подкрепя твърдението на Е. Атанасова, че изразът *своит му* – тук формата е от мъжки род – е присъщ на източните говори¹². В друг пример, цитиран у нея, на мястото на дателната форма след *свои* стои притежателното прилагателно: *пнде въ свои братовъ мънастръ*¹³. В диалектния архив намерих друг ярък случай, в който след *свой* стои пак местоимение с притежателно значение, но не анафорично като в Бдинския сборник, а от основа *тъх*:

Кога доиде на своите техни порти,
Та имаха лоши псета,
Разбрали сж црна чума,
Не и дават да си влезе.

(Македония – СБНУ, XV, 1898, I, № 17, ч. 3, с. 23)

Тези примери показват, че когато е трябвало да се изрази притежание не на подлога, а на друга част, и в новобългарските диалекти формата от *свои* се е придружавала от друга дума с притежателно значение, за да се избегне неяснотата.

Други примери:

(За цветовете на спектъра): *На ськи шарь отговаря свой допълнителенъ* (И. Н. Гюзелев. Физика, 1874, с. 286). С употребата на *свой* като определение на подлога (липсващото *шарь*), но за изразяване на принадлежност към непрекия обект, примерът се свързва с 19.16 и 154 обр. 6 в Бдинския сборник. Близки до тях са и няколко стиха от народни песни, в които *свой* 'кръвен, истински'¹⁴ пак се отнася към непрякото допълнение, но синтактично е определение към сказуемното определение първо:

На мене е Иве свой побратим
(Пернишко – СБНУ, LIII, 1971, с. 333)

Тои ти е своја роднина
(Софийско – СБНУ, III, 1890, III, с. 110)

¹¹ Диалектните примери са от поредицата Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (по-късно Сборник за народни умотворения и народопис), тук съкратено СБНУ-

¹² А т а н а с о в а, Е. Изрази за притежание в българския език. – Известия на семинара по славянска филология при университета в София. Кн. 3, С., 1911, 327–356; вж. с. 328.

¹³ Пак там, с. 331.

¹⁴ Срв. речниковата статия *свой* (2. значение и нюанса към 3. значение) в Речник на съвременния български книжовен език. Т. 3. Гл. ред. С. Романски. С., 1959.

Той ти е своя родница

(Софийско – СБНУ, XLIII, 1942, с. 256).

Този материал доказва, че конструкциите в Бдинския сборник са имали опора в народната реч. Съчетания като *свон ъмоу*, *свон ън*, *своят му*, *своите ѝ*, *своите техни* стоят в контекста на познатата конструкция *свон сн*, оскъдно засвидетелствувана в старобългарски и разраснала се през по-нататъшния исторически развой на българския език, както и на конструкциите *моят си*, *твоят си* и т. н. За тях К. Мирчев пише: „Общо казано, в сравнение с това, което установихме в старобългарски, в днешните български говори се наблюдава едно засилено пренебрегване употребата на притежателното местоимение *с* в *о ѝ*, а покрай него и на кратката дателно-притежателна форма *с* *и*, която се замества от дателни форми *м* *и*, *т* *и*, *м* *у* и т.н. Когато се говори за тези явления в български език, обикновено се имат наум западните говори.“¹⁵ Срв. също: „... и при фрази *себе сн* – *своего сн* възвратността може да се поеме от кратката форма *с* *и*, а възвратните местоимения да бъдат заменени с обикновени лични, съответно с обикновени притежателни местоимения. Така възникват в български език конструкциите *говоря за мене си*, *говориш за тебе си*, *говори за него си*, *говорят за тях си* и т.н. или обикнатите особено в източните говори фрази *моя си*, *твоя си*, *негов си*, *техен си* и т.н.“¹⁶ В анализирания примери от Бдинския сборник наблюдаваме обратния случай – комбинация от *свон* и кратка дателна форма на анафоричното местоимение. Общото между двата начина на изразяване е, че притежанието се изразява чрез съчетание от две форми. Следи от *свон ъмоу*, *свон ън* са се запазили в някои български диалекти. В книжовния български език съчетанието е изместено от *негов*, *неин*.

Заслужава да бъде анализирано и следното изречение в Бдинския сборник: *н нсцълевѣхочу дѣти. какоѡа болестъ боудѣше. н приемше ѿ мѣри своѣ ндѣхочу славецѣ ба* (217 обр. 10). Това е част от по-голямо сложно изречение. Сам по себе си откъсът представлява сложно смесено изречение. То се състои от две части: *н нсцълевѣхочу дѣти. какоѡа болестъ боудѣше* (сложно съставно с подчинено обстоятелствено за отстъпване) и *н приемше ѿ мѣри своѣ ндѣхочу славецѣ ба* (просто изречение с две причастни конструкции). Употребата на формата *своѣ* дразни, тъй като тя изразява собственост не на подлога в изречението, в което е употребена – *мѣри*, а на подлога в предходното изречение – *дѣти*. Връзката се осъществява от родително-винителната форма *ѿ*: тя препраща към подлога *дѣти*, които имат *мѣри* своѣ. Допълнението *н* репрезентира подлога-притежател *дѣти*. В съвременния български език на това място би се употребила не форма от *своѣ*, а от *техен* – *техните майки*.

Местоимението *техен* би се употребило и в следното изречение: *стаа же два марна. ндѣше съ ннѣмн ѡтроковнцѣмн. въ ѡбрѣзь мѣрь своѣе* (79 обр. 5). Формата от *свон* изразява притежание не на подлога *стаа два марна*, а на допълнението в творителен падеж съ *ннѣмн ѡтроковнцѣмн* – *вървеше с другите девойки като тяхна майка*. Тук може би асоциативният творите-

¹⁵ Мирчев, К. Употреба..., с. 47.

¹⁶ Пак там, с. 44.

лен падеж със значението, което носи – съвместност при извършването на действието – логически някак се приобщава към подлога, което обуславя употребата на формата от *свон*.

Тук трябва да се отбележи и паралелизмът в употребата на възвратното притежателно местоимение *свон/свой* и възвратното лично местоимение. Както отдавна е установено, възвратното лично местоимение няма форма за именителен падеж и се употребява като допълнение, което съвпада с подлога, когато той върши действието върху себе си или за себе си – например *мия се, мия себе си, казвам на себе си, взема със себе си*¹⁷; срв. и в Бдинския сборник излъже ѿ домъ своего, въземши съ собою .п. златиць (119 обр. 17). Но на друго място в паметника намираме: заповѣда црь маѣнтинн. всакомоу члвкоу приносити съ собою. юнце, и швце. оубогиым же и ницин, птице и голоубн. на жрътвѣ вогомь (126 обр. 5). Тук формата *собою* се отнася към дателното допълнение *всакомоу члвкоу* (с елипса и към *оубогиым, ницин*). Това е възможно, тъй като дателната форма е субект на следваща инфинитивна конструкция, където е употребено възвратното лично местоимение – аналогично на употребата на *свон* за изразяване притежание на дателното допълнение на л. 151 обр. 7.

Буди интерес и една неправилна употреба на кратката дателна форма *сн* на възвратното лично местоимение: оузръв въз главн ꙗе писаніе на землн. написано снце. погрєви шче зоснма на семь мѣх; оубогаою марію ... зоснма же къ лъвъ рє, ш звѣроу. понеже велнкаа повелѣ погрєсти тѣло сн ... сътвори ми копаніе ноктн. да въдавѣ тѣло (би трябвало да бъде *тѣло* – бел. под линия в изданието на Scharf, Vyncke и Voordeckers, с. 199. 25) *землн рѣповныне* (189 обр. 2). В приречението за яснота по-голям откъс ни интересува частта *велнкаа повелѣ погрєсти тѣло сн*. Тук главното изречение е *велнкаа повелѣ*, а *погрєсти тѣло сн* е допълнителна инфинитивна конструкция. Подлогът на *повелѣ* – *велнкаа* не съвпада със субекта на *погрєсти*: това е друго лице – монахът Зосима, който трябва да извърши погребението. Граматически правилно е *сн* да изразява притежание на подлога на изречението. Затова употребата на *сн* тук е неоправдана. На това място би трябвало да стои родителен притежателен падеж *ѣ* или дателен притежателен *ен*. Срв. разликата между *Великата заповѣда да погребѣ тѣлото ѿ (тѣлото ѿ да се погребѣ, тѣлото ѿ да бѣде погребано)* и произволното изречение с един и същ подлог в двете части: *Да останат още време в пустинята, би значело да погребат доброволно телата си в пясъците.*

* * *

Предходници на разглежданите конструкции в Бдинския сборник има в старобългарските паметници. В Старославянския речник на Чехословашката академия на науките¹⁸ и в Старобългарския речник на Българската академия на науките¹⁹ в статията *свон* срещаме примери, в които *свон* изразява притежание не само на подлога на изречението, но и на дателното и винителното допълнение; виждаме и комбинации от *свон* и анафорично местоимение.

¹⁷ Срв. Андрейчин, Л. Цит. съч., с. 294; Стоянов, С. Цит. съч., 281–282.

¹⁸ Slovník jazyka staroslověnského. 36. Hl. red. Z. Hauptová. Praha, 1983.

¹⁹ Старобългарски речник. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева (под печат).

мение в родителен или дателен падеж; дадени са и случаи на неправилна употреба на *сѡн* вместо анафорично местоимение. От друга страна, налице са ред съвпадения в употребата на възвратното местоимение *сѡн/своѡ* в среднобългарския Бдински сборник и новобългарския език, което говори за устойчивост на лексикално-синтактичните модели. В паметника се установяват и употреби, които нямат съответствие в съвременните книжовни норми; някои от тях се откриват в диалектите. Това поставя материала от Бдинския сборник в контекста на цялата българска езикова история.

Lydia Stefova (Sofia, Bulgaria)

ONCE AGAIN ON THE REFLEXIVE PRONOUN *СѡН/СВОѡ* IN BULGARIAN

(On Material from the Bdin Codex of 1360)

(Summary)

The aim of the article is to extend the generally accepted situation that in the Bulgarian language the reflexive possessive pronoun *сѡн/своѡ* is used when it expresses possession of the subject of the sentence. Analyzed are cases in the Bdin Codex where *сѡн* expresses possession of the predicative, of the dative or accusative object when they function also as a logical subject of a subordinate clause, of a participle or an infinitive construction, which in the history of the Bulgarian language developed into a subordinate clause. When this condition is not present, the form of *сѡн* is accompanied by a form for the dative possessive case of the anaphoric pronoun. A parallel is drawn in the article also with the reflexive personal pronoun.